

Het Maken van de Democratische Partij

Anne Heyer

Deze dissertatie begon met het actuele vraagstuk of we het eind van de democratische ledenpartij hebben bereikt. Vooral het dalende aantal mensen die lid willen worden van een politieke partij heeft tot bezorgdheid geleid over de houdbaarheid van het organisatiemodel. De empirische geldigheid van lidmaatschapsdaling is gedeeltelijk in twijfel getrokken door kwantitatieve studies, vooral vanuit een historisch perspectief op de lange termijn. De algemene consensus in de partijliteratuur is echter dat de crisis van de partij begrepen kan worden als een crisis van de democratie. Dit proefschrift draagt bij aan het debat door de historische oorsprong van de nauwe relatie tussen partijorganisaties en democratie te bestuderen. In de negentiende eeuw legitimeerden de oprichters van de eerste partijen hun nieuwe politieke organisatiemodel met het vermogen daarvan tot massale volksvertegenwoordiging ("popular representation"). Dit verhaal was zo aansprekend, dat het de latere academische literatuur vormde. De opkomst van de partijorganisatie is beschreven als een logisch en misschien zelfs onvermijdelijk gevolg van de zich veranderende sociaaleconomische structuren en verbreding van de politieke instellingen in de negentiende eeuw.

De aanpak van dit onderzoek is om verder te kijken dan het algemene verandermodel op het macroniveau van de natiestaat. Daarom richt ik me op een analyse van de partijoprichters als actoren van de opkomst van de organisatie. De analyse van partijoprichters is geïnspireerd door nieuwe theorieën over sociale bewegingen en politieke geschiedenis. Hierdoor bieden hun ideeën een beter onderzoeksonderwerp om precies te begrijpen wat er in "het veld" gebeurde. De hoofdvraag van dit onderzoek is: waarom en hoe kwamen de eerste partijorganisaties tot stand? Om deze vraag te beantwoorden vergelijk ik drie vroege partijorganisaties: de Duitse Sociaal Democratische Arbeiderspartij (Sozialdemokratische Arbeiterpartei: SDAP), de Britse Nationale Liberale Federatie (National Liberal Federation: NLF) en de Nederlandse Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Deze drie partijen zijn geselecteerd omdat ze in de geschiedschrijving worden beschreven als de eerste "moderne" partijorganisaties in hun respectievelijke nationale geschiedenissen. Zij waren de eersten die het nationale partijlidmaatschap succesvol combineerden met parlementaire vertegenwoordiging. Daarom beschouwden tijdgenoten deze partijorganisaties als een nieuw fenomeen dat duidelijk gescheiden moest worden van eerdere vormen van politieke organisatie. De oorsprong van deze drie partijen wordt in dit onderzoek bestudeerd aan de hand van een groot aantal gepubliceerde en niet-gepubliceerde bronnen: brieven, autobiografieën, politieke brochures en andere publicaties die waren samengesteld door partijleiders, hun leden en critici. Daarnaast geven verslagen van partijcongressen en krantenartikelen inzicht in hoe partijleden en critici betekenis gaven aan hun beslissing om een nieuwe vorm van politieke organisatie te ontwikkelen.

Transnationale dimensies van partijvorming

Het eerste hoofdstuk gaat in op de transnationale redenen voor het ontstaan van partijorganisatie door theoretische benaderingen te combineren met de nationale politieke geschiedschrijving. De opkomst van partijorganisaties onder verschillende omstandigheden was onderdeel van een integraal Europees fenomeen, dat zijn wortels had in het enthousiasme voor organiseren in het negentiende-eeuwse Europa. Een voorbeeld hiervan is de Britse Anti-Graanwet Verbond. Deze werd bewonderd door de oprichters van de Duitse SDAP, het Britse NLF en de Nederlandse ARP. Europese tijdgenoten waren erg onder de indruk van het Britse Anti-Graanwet Verbond. Ze waren vooral onder de indruk van haar succesvolle campagne tegen de invoerbepijking voor graan. Dit gaf partijoprichters een specifiek

voorbeeld van de kracht van het fenomeen organisatie. Het geloof in de kracht van de organisatie had ook een directe impact op het persoonlijke leven van de oprichters van de vroege partijen. August Bebel, Joseph Chamberlain en Abraham Kuyper waren al jong lid geworden van plaatselijke verenigingen. Deze verenigingen hadden een socialiserende functie en zorgden voor een omgeving waar gemotiveerde en gedisciplineerde jonge mannen essentiële leiderschapsvaardigheden konden verwerven voor toekomstige politieke functies. Bovendien boden lokale verenigingen de gelegenheid om het respect van gelijkgestemden te winnen.

Onderwijs als de “missing link”

De eerste organisatorische ervaringen van de partijoprichters waren niet noodzakelijk politiek gekleurd. In het tweede hoofdstuk komt aan bod dat, zelfs wanneer de partijoprichters lid werden van nationale organisaties, die als doel hadden om lokale associaties te verenigen, ze hun organisatorische ervaring niet gemakkelijk konden aanwenden om deze verenigen te transformeren in politieke partijen. Niet alle organisaties hadden een politieke agenda. De Duitse Federatie van Duitse Werknemersverenigingen (Vereinstag Deutscher Arbeitervereine) was een niet-politieke organisatie die tot doel had verdere radicalisering van werknemers te voorkomen. Het Britse Nationale Onderwijs Verbond (National Education League) was zeer expliciet over zijn politieke missie om de belangen van de non-conformisten (een religieuze minderheid) te vertegenwoordigen. Het bestaansrecht van de Nederlandse Anti-Schoolwet Verbond werd betwist onder Nederlandse orthodoxe protestanten die sceptisch waren over de “verenigingsmanie” van hun tijd. Een tweede onderscheidend kenmerk van partijen ten opzichte van vroege nationale organisaties was hun brede politieke agenda. Dit was een belangrijke verandering ten opzichte van de single-issue organisaties, zoals de Nederlandse Anti-Schoolwet Verbonden het Britse Nationaal Onderwijs Verbond.

Hoe kunnen we de overgang verklaren van vroege nationale organisaties naar de eerste partijorganisaties? Een vergelijking van de drie organisaties suggereert dat onderwijs een belangrijke, maar weinig bestudeerde link is tussen eerdere verenigingen en de eerste partijorganisaties. Naast organisatie, maakten de ideeën en praktijken rondom het onderwijs, partijorganisaties tot een praktijk die nu denkbaar was. De drie landen deelden een sterk negentiende-eeuws geloof in de kracht van het onderwijs om de samenleving te verbeteren. Onderwijs was er niet alleen om arbeiders op te leiden, maar werd ook gezien als een vereiste voor bredere politieke deelname. De discussie in de negentiende eeuw over het kiesrecht richtte zich op de vraag of nieuwe kiezers voldoende waren opgeleid om een verantwoorde beslissing te kunnen nemen. Deze en andere discussies lieten zien dat het thema sociale mobiliteit een belangrijk onderdeel was van de discussie over onderwijs. De interesse in het onderwijs inspireerde nationale organisatorische activiteiten in de drie landen. Vanuit hun prominente posities in organisaties voor de bevordering van het onderwijs, betoogden de partijoprichters dat de organisaties van hun nationale gemeenschappen een stap in de goede richting waren, maar hun doel nog niet hadden bereikt. Als het onderwijs en de levensstandaard van de bevolking steeds meer werden bepaald door de overheid, dan was het logisch dat gewone mensen het politieke besluitvormingsproces rechtstreeks gingen beïnvloeden. Op dat moment werd de oprichting van vroege partijorganisaties een mogelijkheid, die al snel noodzakelijk zou lijken.

De oprichting van vroege partijorganisaties

Voor vroege partijoprichters was de sociale achtergrond van hun achterban minder belangrijk dan hun aantallen. Dit egalitaire begrip onderscheidde de drie partijorganisaties, de Duitse SDAP, het Britse NLF en de Nederlandse ARP,

van traditionele opvattingen over representatie en dit mobiliseerde hun achterban. Het derde hoofdstuk geeft een analyse hoe deze representatieve claim werd gebruikt in de nieuwe partijorganisaties. De oprichtingsvergaderingen van de drie partijorganisaties laten zien dat de emancipatorische boodschap van onderwijs werd vertaald in een bredere kritiek op bestaande sociale en politieke structuren. Gewone mannen konden niet alleen boven hun sociale status uitstijgen in scholen en verenigingen, maar ook de controle over politieke instellingen verwerven. De afgevaardigden in de oprichtingsvergaderingen waren erg enthousiast over het idee dat de bevolking meer invloed zou krijgen op het politieke proces. In plaats van zich uitsluitend te richten op de rol van de vertegenwoordiger, dachten ze ook na over de rol van de vertegenwoordigde. Toen het er op aankwam om deze fiere verplichting uit te voeren, richtten de partijoprichters zich op de organisatorische tradities van hun politieke ideologieën. In de drie oprichtingsvergaderingen was men het erover eens was dat het nieuwe systeem van vertegenwoordiging alleen goed zou werken als de leden werden beschermd tegen de manipulatie van machtige leiders. De Duitse sociaaldemocraten kozen voor een politiek programma dat de leiders van het bestuur verbond aan de beslissingen die werden gemaakt op het jaarlijkse congres. In Birmingham in 1877 ontwikkelden de afgevaardigden van het NLF een andere procedure om hun representatieve idealen te realiseren. Ze zagen zichzelf als de avant-garde van de democratische vernieuwing, toen ze het karakter van de volksvertegenwoordiging in hun organisatie verwelkomden. Lokale autonomie was ook een belangrijk onderwerp. Op het partijcongres van de ARP in Utrecht in 1879 kondigde Abraham Kuiper aan dat lokale verenigingen onafhankelijk zouden blijven van de centrale commissie van de partij. Echter, de ARP-leider gaf het politieke programma van zijn partij een gezaghebbende status, die gecentraliseerde controle over de partij mogelijk maakte.

Drie modellen van vertegenwoordig

Na de oprichtingsvergaderingen werden deze verschillende representatieve principes voortgezet in de organisaties van de drie partijen. Het vierde hoofdstuk gaat in op hoe het idee van vertegenwoordiging werd doorgevoerd in de organisatorische routine. In het organisatiemodel van de democratische partij waren er verschillende manieren om vertegenwoordiging in te voeren. Voor de vroege partijoprichters was het nakomen van hun democratische belofte in de organisatiestructuur van nieuwe partijen een moeilijke taak. De belangen van de Duitse sociaal-democraten, Britse radicale liberalen en Nederlandse anti-revolutionairen waren verdeeld. In deze onmogelijke situatie ontwikkelden partijoprichters verschillende strategieën om hun kiezers te bereiken. Deze waren ofwel gericht op procedures (Duitse SDAP), charisma (Nederlandse ARP) of een combinatie van de twee (Britse NLF). Op deze manier zou één organisatie die deze verschillende belangen vertegenwoordigde de mythe van massale deelname kunnen uitvoeren. Ondanks alle beperkingen hebben de partijoprichters democratie in gang gezet, in een tijd waarin er geen ervaring was met het betrekken van gewone mensen bij nationale politieke instellingen.

De rol van verkiezingen

In de traditionele literatuur wordt de uitbreiding van het kiesrecht als de belangrijkste verklaring beschouwd voor het ontstaan van partijen. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat verkiezingen meer een middel dan een doel waren. In de jaren 1860 en 1870 waren verkiezingscampagnes niet per se aantrekkelijk voor partijoprichters, vanwege mogelijke politieke invloed. Gezien de verschillende nationale geschiedenissen van democratisering, suggereert het proefschrift een meer genuanceerde invloed van verkiezingen op de opkomst van vroege

partijorganisaties. Het is belangrijk om op te merken dat partijoprichters oprecht waren in hun streven om een nieuw systeem van massale participatie in hun organisatie te vestigen. Op deze manier waren verkiezingen belangrijk omdat ze op verschillende manieren bijdroegen aan de consolidatie van organisatiestructuren. De Britse partijleider Chamberlain presenteerde het NLF als een krachtige verkiezingsmachine. Hij maakte een actieve bijdrage aan de angst dat hij gewone kiezers kon bevelen, of manipuleren, in het voordeel van de parlementaire Liberale Partij. Een parlementaire post was minder aantrekkelijk voor de Nederlandse partijoprichter Abraham Kuyper. Hij bagatelliseerde het verkiezingssucces van zijn partij en hij zei dat de verkiezingsprestaties van de organisatie onvoldoende waren. In de praktijk betekende deze interpretatie dat Kuyper de volledige hegemonie claimde over de politieke koers van de partij, inclusief haar parlementaire activiteiten. Een meer extreme versie van een zorgvuldige verkiezingsstrategie werd ontwikkeld door de vroege Duitse sociaal-democraten. De activisten rondom Bebel zagen parlementaire deelname als een compromis met de autoritaire keizerlijke staat en een fundamenteel verraad aan hun ideologische principes. Maar in minder dan tien jaar werden deze eerste zorgen aan de kant geschoven, en werd de SDAP een enthousiaste deelnemer aan de verkiezingen. Omdat de Reichstag de Duitse sociaal-democraten in staat stelde een groter publiek te bereiken, werd samenwerking met de “verachte” autoriteiten een acceptabele manier van handelen. Dit had als doel om de steun te vergroten voor de toekomstige socialistische volksstaat.

De crisis van de Democratische Partij?

In de negentiende eeuw, kon het idee van een massapartij worden aangepast aan verschillende politieke omstandigheden. Afhankelijk van de politieke agenda, verwezen partijoprichters naar specifieke democratische idealen, om zo hun handelswijze te verantwoorden. Toch konden partijoprichters het narratief van de democratische partij niet negeren, ook als zij ervoor kozen dit slechts tot op zekere hoogte toe te passen. Met andere woorden, de mythe van een betere vorm van populaire politiek kon zo groot en invloedrijk worden, omdat het correspondeerde met ervaringen uit het echte leven. Dit verklaart ook waarom kwantiteit een geloofwaardige legitimering werd voor de vroege partijoprichters. Massa-organisatie van de partij was niet alleen een doel dat kon worden behaald op de lange termijn; vroege partijleden zagen zichzelf ook als deelnemers in een organisatie met een brede gemeenschap op nationaal niveau. Partijleden ondervonden zelf het bereik en de omvang van hun politieke partij, door het lezen van hun kranten en door het deelnemen aan lokale en nationale bijeenkomsten. Deze vroege gevallen maken ons duidelijk, dat de grootte van een partij wellicht minder belangrijk is dan de huidige discussie over het teruglopende aantal leden van een politieke partij misschien doet vermoeden. De huidige situatie kan wellicht beter worden bestudeerd als een crisis van opvattingen in plaats van een crisis van functie. De mythe van de partij is het mobiliserende effect bijna volledig kwijtgeraakt. Aanvankelijk was het de droom om een instrument voor een betere wereld te creëren, om zo de gewone mens (de massa) te overtuigen. Vroege partijorganisaties brachten een monopolie op politieke participatie en representatie van de massa tot stand, door middel van hun innovatieve methoden en brede politieke agenda. Zij zorgden voor een aantrekkelijk en oprecht aanbod voor veel activisten, tijdens de moeilijke omstandigheden van de negentiende eeuw, toen democratie nog een verre utopie was met weinig perspectief op een kans van slagen. Deze activisten konden binnen de vroege partijorganisaties deelnemen aan een representatiever politiek systeem, in een tijd waarin politieke invloed en de toegang tot nationale organisaties beperkt was.

Tegenwoordig lijkt deze aantrekkingskracht volledig te zijn verdwenen. Echter, niet noodzakelijkerwijs omdat politieke partijen een deel van hun nog steeds zeer omvangrijke ledenaantal zijn kwijtgeraakt. Vanuit een negentiende-eeuws perspectief bekeken, is het problematische aspect juist dat het uitgangspunt van de belofte van een betere toekomst, verloren is gegaan in de strikte structuur van de huidige partijen. In plaats van te functioneren als inclusieve organisatie die de minderbedeelden uit de samenleving steunt en een stem geeft, wordt de politieke partij tegenwoordig steeds meer beschouwd als een middel voor de elite of de staat. Dit staat in contrast met de opvatting van negentiende-eeuwse activist, voor wie het lidmaatschap van een politieke partij juist een emanciperende politieke ervaring was. De daadwerkelijke invloed van het individuele lid was minder belangrijk dan het vooruitzicht op een representatiever politiek systeem. Tegenwoordig heeft het overgrote deel van de bevolking stemrecht en hebben de meeste burgers toegang tot het vervullen van politieke functies. Het lidmaatschap van een politieke partij is daarmee wellicht niet meer zo urgent als het gaat om politieke participatie.

Deze ontwikkeling hoeft niet per se beschouwd te worden als negatieve; het geeft namelijk aan dat partijorganisaties voor een groot deel juist hebben bereikt wat de vroege partijoprichters voor ogen hadden en beloofden. Ondanks alle beperkingen bij het toepassen van hun politieke idealen, geloofden partijoprichters dat de gewone mens wel degelijk kon bijdragen en deelnemen aan de politiek. De negentiende-eeuwse discussie over wat deze belofte zou betekenen voor de praktijk, werd door veel tijdgenoten gezien als een teken van crisis. Echter, dit onderzoek laat zien dat dit debat een essentiële katalysator was voor de democratisering van West-Europa. De mythe van de democratische massapartij werd een selffulfilling prophecy. De hedendaagse bezorgdheid over het dalende ledental van politieke partijen is tevens een indicatie van de hoge mate van toewijding aan democratische ideeën en toepassingen. Als we zouden volgen in de voetsporen van de allereerste partijoprichters, zouden we de huidige politieke discussie over de democratische aard van de politieke partij kunnen beschouwen als een poging tot het behouden van die democratische aard, evenals een kans voor vernieuwing. Het idee van een crisis zorgde voor de negentiende-eeuwse partijoprichters van de politieke lidmaatschapspartij, juist voor de noodzakelijke stimulans om de politieke grenzen te verleggen in de richting van de ontwikkeling van democratische ideeën en toepassingen.